

УДК 378.046-021.68:005.3](477.84)«XX»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.9>

Олександр ПЕТРОВСЬКИЙ

кандидат історичних наук, доцент, директор

Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти

вул. Громницького, 1, м. Тернопіль, Україна, 46027 (o.petrovskyj@ippo.edu.te.ua)

Oleksandr PETROVSKY

PhD in History, Associate Professor, Director

of the Ternopil Regional Communal Institute of Postgraduate Pedagogical Education

str. Gromnytskogo, 1, Ternopil, Ukraine, postal code 46027

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5526-9478>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО ІНСТИТУТУ УДОСКОНАЛЕННЯ УЧИТЕЛІВ (1944–1946 РР.)

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати на основі аналізу архівних документів деякі аспекти діяльності закладів освіти Тернопільської області в перші роки після звільнення з-під німецької окупації (1944–1946 рр.). **Методологія дослідження** ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових методів (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних, зокрема історико-системного методу. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що докладно досліджено роботу Тернопільського обласного інституту удосконалення учителів (далі – ТОІУУ) та районних педагогічних/методичних кабінетів із питань надання методичної та інформаційної допомоги педагогам області, а також підвищення їхньої кваліфікації на курсах при інституті. **Висновки.** Особлива цінність таких досліджень полягає у можливості різнопланово розглянути систему освіти Тернопільської області, зокрема проаналізувати особливості створення та функціонування в подальші роки існування методичної мережі області.

Ключові слова: інститут удосконалення учителів, освіта в західних областях України, післядипломна педагогічна освіта, Тернопільська область.

SOME ASPECTS OF TERNOPIL REGIONAL INSTITUTE OF TEACHER IMPROVEMENT (1944–1946)

Abstract. *The purpose of the study:* to analyze, based on the analysis of archival documents, some aspects of the activities of educational institutions of the Ternopil region in the first years after liberation from the German occupation (1944-1946). **The research methodology** is based on the complex application of general scientific methods (analysis, synthesis, generalization) and special-historical, in particular historical-systemic methods. **The scientific novelty of the research** lies in the fact that the work of the Ternopil Regional Institute of Teacher Improvement (hereinafter – TOIUU) and district pedagogical/methodical offices on providing methodical and informational assistance to teachers of the region, as well as improving their qualifications at the institute's courses, was investigated in detail. **Conclusions.** The special value of such research lies in the opportunity to consider the education system of the Ternopil region from a variety of perspectives, in particular, to analyze the peculiarities of the creation and functioning of the methodological network of the region in the subsequent years of its existence.

Key words: teacher training institute, education in the western regions of Ukraine, postgraduate pedagogical education, Ternopil region.

Постановка проблеми. Реформування освіти відбувається систематично, відповідно до запитів суспільства. Тому зміни, які стосуються інститутів післядипломної педагогічної освіти, необхідно розглядати крізь призму їх заснування та створення. Адже сьогодні функціонування та надання якісних освітніх послуг інститутами післядипломної педагогічної освіти учителям залишається актуальним питанням. Проте належного висвітлення їхньої щоденної діяльності,

забезпечення матеріально, технічно у науковій літературі не знайшло гідного висвітлення, особливо на стадії утворення. **Мета статті** – дослідити основні віхи становлення установи, її вплив на заклади освіти та навчання педагогів області; проаналізувати методичну роботу працівників ТОІУУ.

Аналіз останніх досліджень. У радянській історіографії питання розвитку системи освіти у період 1944–1946 рр. висвітлювалися односторонньо, з акцентуацією на успіхах відновлення та поширення радянської системи освіти у західних областях УРСР, зокрема у Тернопільській. Найдетальніше про це йшлося в «Історії міст і сіл УРСР: у 26 тт. Т. XIX: Тернопільська область» [1]. Нові погляди щодо загального стану освіти у західних областях України в повоєнний час викладено в публікаціях С. Сворака [2–4], монографії «Культурне життя в Україні. Західні землі: (Документи і матеріали). 1939–1953 рр. – Т. 1» [5], В. Старжець [6]. Проте діяльність саме Тернопільського обласного інституту удосконалення учителів у зазначений період належного висвітлення не мала. Певні зрушення у дослідженні історії ТОІУУ пов'язуємо з публікаціями, що з'явилися в останні два десятиліття років. Серед них відзначимо низку статей М. Мартинів, яка досліджує історію ТОІУУ – Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти у післявоєнний час [7–9]. Варто відзначити дослідження та публікації інших авторів, здійснених до 80-ї річниці інституту [10]. Проте й у цих публікаціях не знайшли належного висвітлення методичний, організаційний, виховний та інформаційний складники різнопланової діяльності працівників ТОІУУ в 1944–1946 рр. Тому деякі аспекти роботи установи в зазначений період досліджуються у даній статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після визволення території Тернопільської області з-під окупації німецьких військ гостро постала потреба відновлення та налагодження навчання дітей шкільного віку. Соціальна інфраструктура області зазнала руйнувань під час визвольних боїв. Страшних руйнувань зазнав обласний центр – м. Тернопіль. Розпочалася відбудова промислових будівель та житлового фонду. Бракувало будівель і приміщень для відновлення функціонування багатьох установ та органів влади. Через це багато з них було тимчасово переведено до міст Кременець, Чортків, Збараж. ТОІУУ тимчасово опинився у м. Чортків за адресою: вул. Стара, буд. 3 [11, арк. 1]. Бракувало й приміщень, придатних для проведення шкільних занять. Органи місцевого управління вимагали від новопризначених директорів та завідувачів шкіл шукати можливості для ремонту шкільних будівель та внутрішніх приміщень, забезпечення найнеобхіднішими меблями – учнівськими партами, столами і стільцями для вчителів, а також класними дошками, дровами для обігріву класів. Ці питання контролювалися, розглядалися на різноманітних нарадах, зокрема районних та обласного відділів народної освіти (далі – ОВНО), «винних» у невиконанні поставлених завдань директорів переводили на інші посади, в інші заклади, звільняли з роботи [12, арк. 1–5].

У складних умовах виникла серйозна потреба у відновленні та налагодженні діяльності органів управління народною освітою, районних педагогічних/методичних кабінетів, а також обласного інституту удосконалення учителів, який відігравав роль осердя організаційного та методичного супроводу діяльності педагогічних і керівних кадрів закладів освіти області.

Із метою визначення обсягу коштів, необхідних для налагодження діяльності Тернопільського та деяких інших інститутів, Наркомат освіти УРСР надіслав 10.06.1944 відповідний запит до Державної штатної комісії (далі – ДШК) при раді народних комісарів (далі – РНК) СРСР. І вже 12.07.1944 ДШК видала і спрямувала до Наркомату освіти УРСР документ, яким затвердила «штат Херсонського, Тернопільського, Волинського, Ровенського, Чернівецького обласних інститутів удосконалення учителів у кількості 70 одиниць із фондом заробітної платні 28 575 карбованців щомісячно...» [13, арк. 1]. Процеси централізації управління всіма сферами господарської діяльності в СРСР далися взнаки навіть під час визначення кількісного

та якісного складу працівників обласних інститутів удосконалення учителів у всіх союзних республіках. У переліку штатних працівників чітко відбилася ситуація, пов'язана з політикою тотальної економії коштів, зокрема у галузі освіти. Штатний розпис передбачав для кожного з інститутів лише вісім педагогічних посад, з яких: директор, з окладом у 800 крб. на місяць, та сім одиниць завідувачів кабінетами – початкових шкіл, із математики і фізики, із мови і літератури, хімії та біології, з географії та історії, педагогіки, воєнної і фізкультурної підготовки з окладами у 500 крб. на місяць. Решта працівників мали забезпечувати функціонування установи: завідувач господарством (з окладом у 350 крб.), бухгалтер (300 крб.), секретар-машиністка (250 крб.), бібліотекар (250 крб.), прибиральниця-кур'єр (115 крб.), опалювач-сторож (150 крб.). Отже, загалом 14 штатних одиниць із місячним фондом зарплати 5 715 крб. станом на червень місяць 1944 р. [13, арк. 1]. Згодом у 1945 та 1946 рр. фонд заробітної платні переглядався. Станом на червень 1945 р. його було збільшено до 67 тис. крб. При цьому змінилися деякі розрахунки. Так, виплати для завідувачів кабінетами хімії і біології, педагогіки, фізики, передбачалися лише на 11 місяців (5 500 крб. кожному). Для решти працівників залишалися незмінними [11, арк. 2]. У 1946 р. фонд зарплатні становив уже 67 362 крб. [13, арк.1 на звор.].

Із кошторисних документів ТОІУУ на 1945 р. випливає, що на канцелярські та господарчі видатки планувалося витратити до 10 тис. крб., на відрядження та службові роз'їзди – 14 тис. крб., на провадження науково-дослідної роботи – 3500 крб., на придбання та ремонт інвентаря – 10 тис. крб., «на придбання бібліотеки» – 1100 крб., на позалімітні витрати – 5 тис. крб., на інші видатки – 500 крб. [11, арк. 1].

Варто зауважити, що робота педпрацівників (завкабінетами) інституту була різноплановою та відповідальною. Окрім підготовки та організації проведення курсів підвищення кваліфікації, їм доводилося укладати методичні рекомендації («Пам'ятки») ще й із питань підготовки і проведення перевідних та випускних екзаменів із навчальних предметів, визначених документами Наркомату народної освіти УРСР. «Пам'ятки» у 1944–1945 н. р. укладалися завідувачами кабінетів ТОІУУ, при цьому укладачі обов'язково спиралися на Постанову РНК СРСР № 750 від 21.04.1944 «Про заходи до поліпшення якості навчання у школі» та на інструкції Народного комісаріату освіти (далі – НКО) УРСР від 20.12.1944 щодо перевідних іспитів та вперше запроваджених в 1944–1945 н. р. випускних екзаменів для учнів, що закінчили початкову і семирічну школу та екзамен на атестат зрілості для учнів, що закінчили середню школу [14, арк. 2].

Педагоги закладів освіти, зокрема початкової школи, зустріли такі нововведення без ентузіазму, оскільки розуміли обсяг і складність роботи з організації та самої підготовки учнів до випускних іспитів. Із цього приводу в «Пам'ятці Вчителям четвертих класів про підготовку учнів до випускних екзаменів в IV класах», укладачем якої був зав. кабінету початкових класів ТОІУУ Ф. Кольчинський, зазначалося, що «деяка частина учителів західних областей УРСР, щоб не опинитися в неприємному становищі під час екзаменів, заявляють: «Це передчасні в наших умовах вимоги: вони трудні, ми з ними не справимось». У наступних частинах цієї ж «Пам'ятки» укладач у пафосному стилі звинувачував таких педагогів у нерозумінні того, «що екзамен як основний захід поліпшення якості навчання кладуть край поганій роботі вчителів, учнів, шкіл у цілому.» [14, арк. 45], а також у небажанні сумлінно ставитися до роботи і в тому, що вони «опускали руки, стали на шлях безпорадності або байдужого ставлення до навчання» [14, арк. 46], працювали погано, формально та безвідповідально, «цілком ігнорували послідовність і систематичність у навчанні» [14, арк. 47]. Сентенції пафосного порядку укладач завершив словами про те, що «пам'ятка розрахована на ту більшість учителів, які чесно віддали свої сили і вміння на поновлення радянської школи, на поліпшення її роботи, на виховання молодого покоління СРСР» [14, арк. 48]. І лише після цих ідеологічних нотацій укладач навів

конкретні рекомендації щодо повторення навчального матеріалу з української мови в IV класі початкової школи [14, арк. 48–52].

У «Пам'ятці вчителям української мови про підготовку учнів до перевідних іспитів, випускних екзаменів на атестат зрілості з української мови і літератури», укладеної зав. кабінету української мови і літератури В. Решетухою та затвердженої 03.04.1945 директором ТОІУУ П. Назаренком, акцентувалася увага педагогів на тому, що українська мова – «головний іспитовий предмет». І якщо за письмову роботу з української мови «учень дістане оцінку нижче «3» – він не допускається до складання дальших екзаменів. Тому учитель... мусить провести серйозну підготовчу роботу...» [14, арк. 1–7].

Що ж до української літератури, а точніше «...повторення історії літератури...», інструкції стосувалися, насамперед, повторення та розбору тих творів, у яких піднімалися соціально-економічна, революційна тематика, проблеми «образу села в радянській літературі, інтелігенція в радянській літературі; класове шатання (*так у тексті документа. – Авт.*) в радянській літературі...»; рекомендувалося підкреслювати революційну романтику та соціалістичний реалізм [14, арк. 8, 9]. Окрім явної тенденції до формування нової («радянської» та «соціалістичної»). – *Авт.*) свідомості учнівства, можна помітити й деякі виразні моменти, пов'язані з переліком літературних творів, включених до програми іспитів. Увагу привертають рекомендації щодо опрацювання окремих творів української літератури, наприклад авторства П. Куліша [14, арк. 8], М. Шашкевича [14, арк. 9], у яких виразною є орієнтація на Москву. Разом із тим бачимо приклади, які свідчать про те, що процеси «радянзації» та «русифікації» свідомості школярів станом на 1944–1945 рр. ще не набули тотального характеру. Так, повторення літератури Київської Русі відбувалося в рамках предмету «Українська мова і література», а не у зв'язці з історією рускої літератури, що згодом стане правилом [14, арк. 9].

Ще яскравіше тенденція «радянзації» та «русифікації» свідомості виявлялась у викладанні таких предметів, як «Історія», «Географія», «Конституція». Укладена зав. кабінету історії, географії та Конституції В. Лук'яненком «Пам'ятка Вчителям історії, географії та Конституції про підготовку учнів до перевідних іспитів, випускних екзаменів та екзаменів на атестат зрілості з історії» була затверджена директором ТОІУУ 04.04.1945 і розіслана в райони. Із неї випливало, і це важливо зауважити, що екзамени на атестат зрілості в обсязі курсу середньої школи з історії стосувалися лише історії СРСР та нової історії, що ж до історії УРСР, то вона навіть не згадувалася. Не згадується вона й у переліку навчальних предметів, оцінки за які включаються до атестату зрілості, як то: історія стародавнього світу, історія середніх віків, Конституція СРСР та УРСР, географія [14, арк. 17]. Інструктивні настанови стосувалися й вимог щодо змісту відповідей учнів на питання екзаменаційних білетів з історії, зокрема необхідності правильного розуміння ними історичних явищ та їхніх причинно-наслідкових зв'язків, а також «розуміння ролі Росії та СРСР у свідомій історії» [14, арк. 17], «знання окремих творів класиків марксизму-ленінізму» [14, арк. 18]. Щодо знань із Конституції СРСР та УРСР висувались, зокрема, й такі вимоги: знати тексти Конституції СРСР і Конституції УРСР, доповідь тов. Сталіна на VIII з'їзді Рад та книгу тов. Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу» [14, арк. 46].

Серед ідеологічних настанов щодо підготовки до іспиту з географії були такі: «Покажіть дітям, дайте їм зрозуміти велич соціалістичного будівництва, героїку народів СРСР у мирному будівництві і захисті своєї Батьківщини». Тут також не відбулося без патетики. Укладач пам'ятки звернувся до педагогів зі словами: «Якщо вам протягом IV чверті прийдеться бачити, як розвалюється погано збудований вами будинок знань учнів, то нехай цей рік роботи буде для вас повчаючим, а на вашій совісті лежатиме вічна гризота за формальну роботу і неуспіх на іспитах» [14, арк. 56].

У меншому обсязі ідеологічне навантаження мали предмети «Математика», «Біологія», «Хімія». Хоча і тут ставилися завдання формувати справжній матеріалістичний світогляд, пропагувати теорію Ч. Дарвіна та досягнення радянської науки тощо [14, арк. 32–42].

Зрештою, у ті часи перед інститутами удосконалення учителів ставилися різні завдання, зокрема й щодо посилення ідеологічної роботи серед учительства, щоб схилити на бік радянської влади та залучити до радянського і соціалістичного будівництва, навчити педагогів пропагувати у трудовому та учнівському колективах «переваги радянського і соціалістичного ладу», щоби це якнайшвидше увійшло у свідомість жителів Західної України, у тому числі й Тернопільської області [10, с. 12–14].

Після завершення всіх призначених на 1944–1945 н. р. іспитів було піддано аналізу виконання навчальних програм та успішність учнів. У підготовленому із цих питань звіті вказувалося на велику кількість випадків поганої успішності учнів. Відзначалося, що найбільшим було відставання з російської мови («учні зовсім не володіють»), історії й географії («періодично не викладалася»).

На думку керівництва ОВНО, успішному навчанню перешкоджали: погана відвідуваність занять школярами; «пошесні хвороби»; «недостатність або й відсутність підручників»; руйнування шкіл у Вишневецькому, Ланівецькому, Товстенському, Гримайлівському, Скала-Подільському районах; «провокації німецько-фашистських націоналістів» тощо [14, арк. 58].

Повсюдно бракувало підручників та зошитів для початкової школи [14, арк. 46] та з різних предметів для середніх і старших класів, зокрема з історії [14, арк. 54]. Відзначаючи гостру нестачу підручників з історії, зав. кабінету історії, географії та Конституції обурювався тим, що вчителі, намагаючись вирішити проблему запровадили так звані «конспекти», які «в масі своїй виявились розсадниками безграмотних, невірних записів, яких не тільки учень, але й учитель нічого не розбере» [14, арк. 54]. Як бачимо, тут «камінці летіли» у бік кваліфікації вчителів-предметників.

Україна не вистачало педагогів, зокрема «з освітою не нижчою педагогічного училища для початкової школи» [14, арк. 45]. Про це свідчать звіти районних відділів народної освіти (далі – РВНО) та районних педагогічних кабінетів (далі – РПК). Багато вчителів не мали взагалі або ж мали тільки незакінчену педагогічну освіту, здобували її заочно. Так, у Скалатському районі вчителів із незакінченою педагогічною освітою налічувалося 26 осіб, із яких 22 навчалися у педучилищах заочно. Подібне кадрове забезпечення початкових шкіл було характерним для всіх районів області [14, арк. 7].

Не менш гострим був кадровий голод на кваліфікованих учителів із різних предметів для середньої школи. Наприклад, на поч. 1944–1945 н. р. у Гусятинському районі не вистачало 72 учителів [12, арк. 1–5], у м. Збараж – 45, Буданівському районі – 47, Заліщицькому – 16 [12, арк. 2], у Залозецькому районі 9 шкіл не мали керівників [12, арк. 3].

Недостатній рівень або й повна відсутність професійної підготовки вчителів було поширеним явищем. На той час понад 700 учителів не мали відповідної освіти й досвіду роботи або ж відбули лише 2–3-місячні курси підготовки вчителів [14, арк. 58]. Ці висновки підтверджуються промовистими фактами. Наприклад, навчальні предмети з російської мови, історії, географії в окремих школах викладалися лише періодично, нерегулярно насамперед тому, що «учитель сам не знав, який матеріал йому треба викладати... Історія викладалася після того, як учитель сам прослухає настановчі лекції при методкабінеті, запише конспект і по цьому конспекту проводить уроки» [14, арк. 59]. Проблема педагогічних кадрів стосувалася також алгебри та геометрії [14, арк. 58].

Для пом'якшення наслідків дефіциту кваліфікованих педагогічних кадрів у закладах освіти області значний обсяг роботи з питань наукового та методичного супроводу діяльності

учителів брали на себе працівники ТОІУУ та РПК. Педагоги області здебільшого потребували консультаційної допомоги з різних питань професійної діяльності. Методисти змушені були приділяти значну увагу питанням календарного планування уроків, методиці викладання змісту навчальних предметів, забезпеченню якісного змісту уроків тощо. Тож методисти виконували великий обсяг роботи з підготовки методичних матеріалів на допомогу педагогам і керівникам закладів освіти, організовували та проводили відповідні консультації. Ця робота була і залишалась актуальною упродовж кожного навчального року.

Регулярні перевірки шкіл інспекторами районних та ОВНО часто констатували недостатній фаховий рівень підготовки учителів і потребу в наданні їм регулярної цілеспрямованої консультативної допомоги з боку РПК та місцевих учителів, які мають більший досвід педагогічної роботи. Для цього при спеціально визначених закладах середньої освіти створювалися консультпункти. Так, наприклад, при Скалатській середній школі було створено консультпункт, у якому працювали вчителі математики, російської мови, української мови, історії і географії, природознавства [15, арк. 7–8]. У 1944–1945 н. р. у Скала-Подільському районі для вчителів-заочників спеціально проводилися заняття з української мови, російської мови, арифметики, алгебри [16, арк. 7–8].

Аналіз статистичних звітів окремих РПК за 1945–1946 н. р. дає підстави стверджувати, що ними надавалася серйозна методична допомога вчителям районів. Зокрема, регулярно збиралися кущові методоб'єднання, на яких обговорювалися питання організаційного та методичного характеру, наприклад щодо організації методичної роботи в школах, поліпшення позакласної та позашкільної роботи з учнями, надавалася допомога вчителям у складанні календарних планів із предметів, а також планів виховної роботи [15, арк. 4]. Дуже часто на таких засіданнях та під час індивідуальних консультацій працівники пед/методкабінетів наполегливо рекомендували вчителям проводити виховну роботу з учнями в процесі викладання свого предмету. Так, у звіті Скалатського РПК за 1945–1946 н. р. указувалося, що на кущових методоб'єднаннях окрім питань організації методичної роботи в школах на 1945–1946 н. р. розглядалися й питання виховання радянського патріотизму в учнів 5–7-х класів на уроках літератури та з інших предметів [15, арк. 4].

Методичну роботу районних педагогічних/методичних кабінетів координували працівники ТОІУУ.

Що ж стосується підвищення кваліфікації педагогів, то на регулярній основі організовувалися курсові навчання для вчителів. Місячні курси проводилися згідно з навчальними планами, які затверджувалися заступником міністра освіти УРСР. Планами передбачалися навчальні теми з методики викладання відповідного предмету, а також обов'язкові для всіх категорій учителів теми: «Закон про п'ятирічний план відновлення й розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр.» (20 год.) та «Вибрані питання з основ марксизму-ленізму» (30 год.) [17, арк. 1].

Аналіз змісту таких навчальних планів дає змогу зауважити певні тенденції.

Відповідно до категорії педагогічних працівників застосовувався диференційований підхід до визначення тематики їх навчання на курсах підвищення кваліфікації у ТОІУУ. Зокрема, тематика занять для вчителів, завідувачів та директорів, інспекторів тощо відрізнялася за переліком і назвами навчальних тем, а також кількістю годин, відведених на їх вивчення.

Учителям-предметникам відповідно до їхнього фаху пропонувалися теми на кшталт: «Методика викладання математики» (57 год.), «Вибрані питання з методики фізики» (30 год.), «Вибрані питання з методики астрономії» (13 год.) [17, арк. 1] тощо – для вчителів математики й фізики; «Методика викладання математики» (136 год.), «Практичні роботи з геодезії» (12 год.), «Практичні роботи з креслення» (10 год.) – для вчителів математики; «Методика

викладання природничих дисциплін у школі» (70 год.), «Методика викладання хімії в школі» (30 год.), «Найновіші досягнення з хімії та біології» (28 год.), «Практичні роботи з хімії та біології» (30 год.) – для вчителів біології та хімії [17, арк. 5]; «Історія СРСР» (88 год.), «Історія УРСР» (30 год.), «Методика викладання історії й Конституції» (40 год.) – для вчителів історії [17, арк. 6]; «Фізична географія (вибрані розділи)» (25 год.), «Економічна географія СРСР (систематичний курс)» (65 год.), «Економічна географія капіталістичних країн» (38 год.), «Методика викладання географії» (30 год.) – для вчителів географії [17, арк. 6] тощо. Таким чином, на теми з фахової підготовки виділялося загалом 158 навчальних годин.

Аналіз змістового наповнення навчальних планів, затверджених Міністерством освіти УРСР на 1946–1947 н. р., дає підстави стверджувати, що у навчальних планах для східних і західних областей України існувала певна регіональна диференціація навчальних тем. Наприклад, для вчителів з іноземних мов семирічних та середніх шкіл західних областей, у т. ч. Тернопільської, поруч з іноземною (78 год.) та українською (30 год.) мовами і літературами, додатково передбачалася тема «Російська мова і література» (30 год.) [17, арк. 3]. Для порівняння: у планах для східних областей кількість навчальних годин з іноземної мови та літератури становила 138 год., проте на навчання за темами: «Українська мова й література» та «Російська мова й література» не передбачалося жодної години [17, арк. 3]. Отже, така різниця у планах переслідувала, вочевидь, цілком прагматичну мету – сприяти швидшому засвоєнню російської мови вчителями, а отже, школярами, у західних областях УРСР. Разом із тим у «Навчальному плані місячних курсів для підвищення кваліфікації учителів української й російської мов і літератур семирічних та середніх шкіл УРСР на 1946 р.» пропонувалися теми: «Українська мова й література» (60 год.), «Російська мова й література» (60 год.) та «Методика викладання мови й літератури» (38 год.) без диференціації за спеціалізацією, для всіх [17, арк. 4]. Це також не випадковий факт, який свідчить про бажання советської влади накинути вчителям української мови й літератури право (обов'язок) викладання ще й російської мови та літератури, особливо тоді, коли бракувало вчителя із цього предмету.

Тематика навчання на курсах підвищення кваліфікації для керівних кадрів закладів освіти області вирізнялася збільшенням обсягом годин на вивчення теорії педагогіки та психології. Так, навчальними планами для директорів та завучів семирічних і середніх шкіл на 1946 р., окрім обов'язкових для всіх категорій педпрацівників тем: «Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр.» (20 год.) та «Вибрані питання/розділи з основ марксизму-ленінізму» (30 год.), пропонувалися теми: «Педагогіка» (78 год.), «Психологія» (30 год.), «Форми і методи здійснення контролю та керівництво роботою вчителів у школі» (40 год.), «Шкільна гігієна» (10 год.) [17, арк. 2, 3, 8, 14]. Для завідуючих районних і міських відділів народної освіти та інспекторів шкіл тема «Педагогіка» пропонувалася у кількості лише 68 год., натомість додавалася тема «Планування роботи райміськВНО» (10 год.), відповідно, змінювалися й теми з методики здійснення професійної діяльності: «Форми й методи здійснення контролю та керівництва роботою вчителів і шкіл» (40 год.) [17, арк. 7].

Окремо навчальні плани місячних курсів підвищення кваліфікації укладались і для учителів I–IV класів. Ними передбачалося навчання за темами: «Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр.» (20 год.), «Вибрані питання/розділи з основ марксизму-ленінізму» (30 год.), «Основи радянської педагогіки» (30 год.), «Українська мова з методикою» (35 год.), «Російська мова з методикою» (35 год.), «Історія СРСР з методикою» (35 год.), «Методика арифметики» (15 год.), «Практичні роботи з учнями з природознавства та географії» (8 год.) [17, арк. 17]. І знову відзначаємо наявну тенденцію до «русифікації» та формування відповідної історичної свідомості учителів, отже, й школярів, починаючи ще з початкової школи.

Тернопільський ОБНО, який отримував із профільного міністерства відповідні навчальні плани підвищення кваліфікації педагогів, надсилав копії ТОІУУ та в РВНО. При цьому додавалися вказівки щодо необхідності укомплектування курсів викладачами згідно з планом, а списки викладачів надсилати до ОБНО на затвердження [17, арк. 15, 16].

Вагомою частиною діяльності ТОІУУ була організація та проведення районних і обласних методичних конференцій, тематика яких розроблялася відповідно до вимог НКО УРСР, доводилася ОБНО та диктувалася безпосередніми потребами вчителів і керівників закладів освіти області. Координував цю роботу, зокрема, й ТОІУУ. Директор та зав. кабінетів інституту доводили до РПК обов'язкову тематику виступів на районних та обласних нарадах і конференціях, що проводилися 2–3 рази на рік. Окрім того, аналізували тематику, яку пропонували районні відділи народної освіти.

Отже, тематика або й тези виступів, що передбачалися на відповідних заходах, часто доводилися «згори». Так, у 1945 р. з метою підготовки першої науково-педагогічної конференції, проведення якої планувалося на весну того ж року, ОБНО та ТОІУУ надсилали до РВНО і РПК листи з проханнями та вимогами визначити кількість учителів для участі у заході та повідомити про тематику доповідей, що будуть підготовлені та виголошені під час науково-педагогічної конференції та районних педагогічних нарад [16, арк. 8]. При цьому пропонувалося об'єктивно висвітлювати досвід діяльності педагогічних колективів, окремих педагогів, відзначаючи досягнення, вказуючи на недоліки та їх причини, тощо. Одним із прикладів таких звернень можна розглядати лист директора ТОІУУ П. Назаренка, від 24.04.45, до зав. початкової школи у с. Верба Скала-Подільського району такого змісту: «Обласний інститут удосконалення кваліфікації учителів звертається до Вас з проханням детально висвітлити питання Вашої роботи протягом 1944–45 учбового року в розрізі питань, що нижче подаються... Розпочніть ... зараз і надішліть її до 20 травня ц. р. Пишіть тільки те, що було в дійсності, нічого не прикрашуй. Нас цікавить дійсний стан роботи...» [16, арк. 13]. Отже, директор та працівники інституту закликали керівників подавати об'єктивну інформацію про стан справ у закладах освіти. Такий підхід був незайвим. Схильність керівників закладів освіти, зокрема початкової школи, до «прикрашання» звітів про діяльність і стан справ у школі неодноразово піддавалася критиці у листах і виступах керівників освіти області [16, арк. 13–15, 17–21]. В одному з листів завідувача Тернопільського ОБНО (на прізвище Голий) до завідувачів РВНО та методкабінетів указувалося на неприпустимість подання недостовірної інформації, при цьому зазначалося, що звичайним явищем у річних звітах стали загальні фрази, натомість «про методи роботи учителя, майстра своєї справи, рідко говорять», і тому така «звітність нікому нічого не дає. Треба показати суть роботи учителя, зміст, форми, методи, перешкоди, умови, наслідки...» [16, арк. 13–14].

За інформацією, яку надали РВНО на адресу ТОІУУ, у районах області готувалися виступи вчителів із методики викладання навчальних предметів (наприклад, «Наочність у навчанні»), проте особлива увага приділялася питанням виховної роботи на уроках: «Єдність навчання і виховання», «Виховання радянського патріотизму на уроках: читання, літератури, історії, географії та ін.» (інформація Монастирського РВНО для ТОІУУ, від 29.01.45) [16, арк. 2]; «Ідейно-політичне виховання на уроках історії і географії», «Виховання радянського патріотизму на уроках літератури» (Бережанський РВНО від 02.02.45) [16, арк. 4]; «Використання героїки Вітчизняної війни в процесі навчально-виховної роботи в школі» (Заліщицький РВНО) [16, арк. 5]; «Виховання радянського патріотизму на уроках природознавства» (Скалатський РВНО, 10.03.45) [16, арк. 8] тощо. В окремих районах, наприклад Бережанському, з учителями проводилися наради і надавалися «настанови, як готувати матеріали і письмові доповіді» [4, арк. 4]. Під час кущових нарад, як правило, проводилися з участю працівників методкабінетів,

розглядалися не тільки питання організації методичної роботи в школах, а також обов'язково й питання виховання радянського патріотизму [15, арк. 4].

Отже, після звільнення з-під німецької окупації на території Тернопільської області розпочалося відновлення мережі закладів освіти, налагодження навчально-виховного процесу з дотриманням вимог навчальних планів і програм радянської школи. Упродовж 1944–1945 рр. відбувалася повна уніфікація системи народної освіти за прийнятими у СРСР стандартами [5, с. 10].

Швидкого вирішення вимагали проблеми забезпечення закладів освіти кваліфікованими вчительськими кадрами та підручниками з більшості навчальних предметів. Ці проблеми однаково гострими були як для початкової школи, так і семирічних та середніх шкіл. ТОІУУ спільно з РПК організували та забезпечували методичний супровід з усіх навчальних предметів для вчителів закладів освіти, укладали методичні рекомендації та інструкції з питань організації повторення та проведення перевідних і випускних екзаменів, дбали про підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів на спеціальних курсах при інституті та шляхом організації різноманітних методичних заходів: педагогічних обласних, районних та кущових нарад і конференцій, забезпечували поточне консультування тощо.

У 1944–1945 рр. ідеологічний тиск із боку автократичного сталінського режиму ще не набув сили довоєнних років, і це помітно за змістом навчальних програм та інструктивних/методичних матеріалів щодо підготовки перевідних і випускних екзаменів, про що йшлося вище.

Проте у 1946–1953 рр. у СРСР уже набула потужного розмаху боротьба з т. зв. «українським буржуазним націоналізмом». У 1946 р. було прийнято низку постанов ЦК ВКП(б): «Про журнали «Звезда» і «Ленинград», «Про репертуар драматичних театрів і заходи щодо його поліпшення», «Про кінофільм «Большая жизнь» та відповідні постанови ЦК КП(б)У, а ще й відповідні роз'яснення та уточнення щодо них (постанов) у серії статей всесоюзних та всеукраїнських центральних газет [5, с. 21]. У серпні 1946 р. в газеті «Культура и жизнь» – органі Управління пропаганди і агітації ЦК ВКП (б) з'явилася стаття «Виправити помилки у висвітленні деяких питань історії України», автор якої закликав піддати ґрунтовній критиці концепцію М. Грушевського та «всілякі спроби ревизувати марксистсько-ленінське вчення з національного питання» і вимагав посилити ідейно-політичне виховання кадрів інтелігенції [5, с. 22].

Тож і на сферу народної освіти чинився серйозний ідеологічний тиск, що позначилося й на тематиці виступів на різноманітних методичних заходах, критеріях оцінки роботи педагогічних колективів, змісті рекомендацій щодо проведення уроків та іспитів з історії, географії, української та російської мов і літератур тощо. Відповідно до методичних рекомендацій, частина вчителів одразу заповзялися виховувати учнівську молодь «по-новому». Типовий приклад цього наводиться у дослідженні С. Сворака: в іспитові білети з української літератури для учнів дев'ятого класу (викладач В. Замора) СШ № 3 м. Тернополя не були внесені біографії українських геніїв літератури Т. Шевченка та І. Франка. І лише в одному з білетів вимагалось знання біографії українських поетів чи письменників, виключно П. Грабовського [2, с. 24].

Висновки. Отже, після звільнення з-під німецької окупації на території Тернопільської області розпочалося відновлення мережі закладів освіти, налагодження навчально-виховного процесу з дотриманням вимог навчальних планів і програм радянської школи. Упродовж 1944–1945 рр. відбувалася повна уніфікація системи народної освіти за прийнятими у СРСР стандартами [5, с. 10]. У 1945–1946 та наступні роки суттєво посилюється ідеологічний складник навчально-виховного процесу в школі.

Гострими були проблеми підготовки будівель, приміщень для проведення занять зі школярами та їх забезпечення шкільними партами, столами й стільцями для вчителів, класними

дошками. Швидкого вирішення вимагали проблеми забезпечення закладів освіти кваліфікованими вчительськими та керівними кадрами. Нагальною потребою було забезпечення підручниками та дидактичними матеріалами з більшості навчальних предметів. Усі означені проблеми однаково гострими були як для початкової школи, так і для семирічних та середніх шкіл.

ТОІУУ спільно з РПК організували та забезпечували методичний супровід з усіх навчальних предметів для вчителів закладів освіти, уклали методичні рекомендації та інструкції з питань організації повторення та проведення перевідних і випускних екзаменів, дбали про підвищення кваліфікації педагогічних та керівних кадрів на спеціальних курсах при інституті й шляхом організації різноманітних методичних заходів: педагогічних обласних, районних та куштових нарад і конференцій, забезпечували поточне консультування тощо.

В ідеологічному запалі та запопадливості представники місцевих органів державного управління в Тернопільській області часто у різних проблемах освітньої сфери звинувачували «німецько-українських» та «німецько-фашистських» націоналістів.

У відновленні та налагодженні радянської системи освіти в Тернопільській області у 1944–1946 рр. свою роль відіграла й діяльність нечисельного, проте активного у своїй справі, колективу ТОІУУ та методичної мережі.

Література

1. Історія міст і сіл УРСР : у 26 т. Т. XIX: Тернопільська область / С.П. Нечай (гол. редкол.). Київ : Інститут історії АН УРСР, 1973. 640 с.
2. Сворак С.Д. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період. *Український історичний журнал*. 1997. № 2. С. 28–42.
3. Сворак С.Д. Освіта в західноукраїнському регіоні в 1944–1964 роках. (Деякі аспекти історії, політики, педагогіки). Київ : Правда Ярославичів, 1998. 38 с.
4. Сворак С.Д. Становлення радянської системи освіти в Західному регіоні України: традиції і проблеми. Київ : Правда Ярославичів, 1998. 43 с.
5. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1: 1939–1953. Київ : Наукова думка, 1995. 744 с.
6. Старжець В.І. Становище педагогічних кадрів західноукраїнських шкіл у післявоєнний період (1944–1953 рр.). *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 21–22 квітня 2017 р. : у 3-х ч. Херсон : Гельветика, 2017. Ч. 2. С. 23–26.
7. Мартинів М.А. Особливості кадрової політики радянської влади у системі перепідготовки учительських кадрів у Тернопільській області в повоєнний період. П'яті Геретівські читання : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Тернопіль : ТОКППО, 2021. С. 167–170.
8. Мартинів М.А. Кадровий потенціал Тернопільського інституту удосконалення вчителів 1950–1960-х рр. *Сьомі Геретівські читання* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Тернопіль : ТОКППО, 2023. С. 210–216.
9. Мартинів М.А. Організація і проведення курсів підвищення кваліфікації педагогів у Тернопільській області (1948 р.). *Шості Геретівські читання* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. ТОКППО, 2022. С. 191–197.
10. Петровський О.М. Історія та актуальні питання розвитку Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. *Неперервна освіта: здобутки, проблеми, перспективи* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль, 2020. С. 12–14.
11. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 4.
12. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 28.
13. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1.
14. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 77.
15. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 8.

16. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 45.
17. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 25.

References

1. Istoriiia mist i sil URSS: V 26 th. T. XIX (1973): Ternopil'ska oblast. [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: In 26 tg.]. / Nechai S. P. (holova redkol.). Kyiv: Instytut istorii AN URSS, 640 s [in Ukrainian].
2. Svorak, S.D. (1997). Osvita na zakhidnoukrainskykh zemliakh u povoiennyi period. [Education in Western Ukraine in the post-war period]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 2. S. 28–42 [in Ukrainian].
3. Svorak, S.D. (1998). Osvita v zakhidnoukrainskomu rehioni v 1944–1964 rokakh. (Deiaki aspekty istorii, polityky, pedahohiky). [Education in the Western Ukrainian region in 1944–1964. (Some aspects of history, politics, pedagogy)]. K.: Pravda Yaroslavychiv, 38 s. [in Ukrainian].
4. Svorak, S.D. (1998) Stanovlennia radianskoï systemy osvity v Zakhidnomu rehioni Ukrainy: tradytsii i problemy. [The formation of the Soviet education system in the Western region of Ukraine: traditions and problems]. K.: Pravda Yaroslavychiv, 43 s. [in Ukrainian].
5. Kulturne zhyttia v Ukraini. (1995). Zakhidni zemli. Dokumenty i materialy. T.1: 1939–1953. [Cultural life in Ukraine. Western lands. Documents and materials. T. 1: 1939–1953]. Kyiv: "Naukova dumka", 744 s. [in Ukrainian].
6. Starzhets, V.I. (2017). Stanovyshche pedahohichnykh kadriv zakhidnoukrainskykh shkil v pisliavoiennyi period (1944–1953 rr.). [The situation of pedagogical personnel of Western Ukrainian schools in the post-war period (1944–1953)]. *Innovatsiyni rozvytok nauky novoho tysiacholittia. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Uzhhorod, 21–22 kvitnia 2017 roku). U 3-kh chastynakh. Kherson : Vydavnychiy dim "Helvetyka", Ch. 2. S. 23–26 [in Ukrainian].*
7. Martyniv, M. A. (2021). Osoblyvosti kadrovoi polityky radianskoï vlady u systemi perepidhotovky uchytelskykh kadriv u Ternopil'skii oblasti v povoiennyi period. [Features of the personnel policy of the Soviet government in the system of retraining of teachers in the system of retraining of teachers in the Ternopil region in the post-war period.]. *Piati Geretivski chytannia: zb. materialiv Vseukrainskoï naukovo-praktychnoi konferentsii. Ternopil: TOKIPPO, S. 167–170 [in Ukrainian].*
8. Martyniv, M.A. (2023). Kadrovyi potentsial Ternopil'skoho instytutu udoskonalennia vchyteliv 1950–1960-kh rr. [Personnel potential of the Ternopil Institute for Advanced Training of Teachers of the 1950–1960 s.]. *Somi Geretivski chytannia: zb. materialiv Vseukrainskoï naukovo-praktychnoi konferentsii. Ternopil: TOKIPPO, S. 210–216 [in Ukrainian].*
9. Martyniv, M.A. (2022). Orhanizatsiia i provedennia kursiv pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohiv u Ternopil'skii oblasti (1948 r.). [Organization and conduct of advanced training courses for teachers in the Ternopil region (1948).]. *Shosti Geretivski chytannia: zb. materialiv Vseukrainskoï naukovo-praktychnoi konferentsii. TOKIPPO, S. 191–197 [in Ukrainian].*
10. Petrovskiy, O.M. (2020). Istoriiia ta aktualni pytannia rozvytku Ternopil'skoho oblasnoho komunalnoho instytutu pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity. [History and current issues of development of the Ternopil Regional Communal Institute of Postgraduate Pedagogical Education]. *Neperervna osvita: zdobutky, problemy, perspektyvy: zb. materialiv Vseukrainskoï naukovo-praktychnoi konferentsii Ternopil'skoho oblasnoho komunalnoho instytutu pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity. Ternopil, S. 12–14 [in Ukrainian].*
11. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 12 Ark. 4.
12. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 2. Ark. 28.
13. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 5. Ark. 1.
14. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 10. Ark. 77.
15. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 18. Ark.8.
16. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 11. Ark. 45.
17. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 17. Ark. 25.